

MOĞOL FÜTUHATI VE DOĞU - BATI TÜRK YAZI DİLİ KAVRAMLARI ÜZERİNE*

Aysu ATA**

Özet: Eski Türkçe dönemi Moğol fütuhati ile son bulur. Orta Türkçe, XIII. yy'ın ilk çeyreğinde Türklerin dağıldığı Moğol fütuhati ile başlar.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe, Orta Türkçe, Batı Türkçesi, Doğu Türkçesi.

Mongolian Conquests And on The Terminologies of The East-West Turkic Languages

Abstract: The Old Turkic period ended with the Mongolian invasion. The Middle Turkic begins with the Mongolian invasion which spread over the Turks in the first decades of thirteenth century.

Key words: Old Turkic, Middle Turkic, Western Turkic, Eastern Turkic.

Kimi kavramlar vardır ki anlaşılması için öncesi ve sonrasının sorgulanması ve gerekli cevapların verilmesi şarttır. Bu zorunluluk, özellikle bilim adamları tarafından fikir birliğine varılamamış konularda daha açık bir şekilde kendini gösterir, tıpkı Türk dilinin dönemlendirilmesinde kullanılan kavramlarda olduğu gibi. “Doğu ve Batı Türk Yazı Dili” kavramları da bu tür tanımlamalardan biridir. Bu kavramı, ilk sözcüğünden (“Doğu”) değerlendirmeye almakta yarar vardır. Eğer bu türden bir adlandırma ile karşı karşıyaysak ister istemez “Doğu Türk Yazı Dili”yle kastettiğimiz dönemler içerisinde “Doğu”nun paralelinde muhakkak ki “Batı”nın da yer alması gerekecektir: “Batı Türk Yazı Dili”. Aksi halde “doğu” diye adlandırmanın bir gerekçesi olamaz. Durum böyle olunca söz konusu yazı

---

* İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsünün 7-8 Aralık 2006 İstanbul / Sabancı Müzesi'nde yaptığı *Cengiz Han ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri* adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: ata@humanity.ankara.edu.tr

dilinin tarihî başlangıç noktası kendiliğinden ortaya çıkacak ve bizi XIII. yy'a ulaştıracaktır.

Dil tarihimizde Karluk-Uygur ve Hakaniye Türkçesi adları ile de anılan Karahanlı Türkçesi, dil özellikleri bakımından Köktürk ve Uygur Türkçesinin devamı niteliğindedir. Bunu, X. yy İslâm coğrafyacılardan İstahrî (öl. 957) *Mesâlikü'l-memâlik* adlı kitabında şöyle ifade etmiştir (Şeşen 2001: 156): “Çin ülkesinde çeşitli diller konuşulur. Türklere gelince bunların hepsi Tokuz Oğuzlara, Kırgızlara, Kimaklara, Oğuzlara, Karluklara mensupturlar. Dilleri birdir. Birbirlerinin konuştuklarını anlarlar.” İstahrî'nin açıklamalarında dikkati çeken son cümle olmalıdır. Çünkü o, dillerinin “bir” yani aynı olduğunu söylediği Türk boyları için “birbirlerinin konuştuklarını anlarlar” diyerek aslında birtakım dillik farklara dikkati çekmek istemiş fakat aynı zamanda bu farklılıkların boyutunu da vurgulamıştır. Gerçekte Karahanlı Türkçesi ile Köktürk ve Uygur Türkçeleri arasındaki farklar, mensubu oldukları kültür daireleri ile değişik Türk boylarına ait ağız farklılıklarının ortaya çıkardığı seslik, biçimlik ve leksik farklılıklardan öte değildir. Tabî ki bunda coğrafya ve zaman faktörleri de etkili olmuştur.

Karahanlı döneminde Türk dili bakımından en köklü değişiklik resmî din olarak kabul edilen dinin etkisiyle Arap alfabesinin başka bir deyişle Kur'an yazısının kullanılmaya başlanmasıdır. Fakat Karahanlı yazı dilinin kuruluş aşamasında Arap alfabesinin yanı sıra Uygur alfabesinin de kullanıldığını gösteren tanıklar vardır (Ş. Tekin 1974: 157-186). Bu durum, budist ve maniheist Uygurların müslüman olup kitleler halinde Kaşgar bölgesine yerleşmeleri ile açıklanabilir. Karahanlı Devleti ile Uygur topraklarının bitişik olması bu ihtimali artırmaktadır.

XIII. yy'a kadar Türk dünyasının doğu kolunda iki ayrı bölgede iki ayrı yazı dili oluşmuştur. Bunlardan biri Ötüken'de ve daha sonra Doğu Türkistan'da Tarım bölgesinde Eski Türkçe adıyla andığımız Köktürkçe ile Uygurca diğeri de Batı Türkistan'da Kaşgar'da ortaya çıkan Karahanlı Türkçesidir. Uygur ve Karahanlı Türkçeleri birbirinin devamı olduğu gibi yan yana fakat iki ayrı medeniyeti temsil ederek ürünlerini vermişler, sonunda İslâmî olanı 1500'lerden itibaren Tarım'dakini sindirmiştir.

Karahanlı Türkçesi, türkojideki genel eğilime göre XI. ve XX. yy'lar arasını kapsayan Orta Türkçe döneminin XI-XIII. yy'lar arasındaki ilk basamağını oluşturur¹. “Orta Türkçe” terimi 1928'de C. Brockelmann

¹ Tarihî temellere dayanan bu sınıflama hakkındaki ilk çalışmalar için bkz.: A. N. Samoyloviç, *K istorii literaturnago sredneziatsko-turetskogo yazıka*, Leningrad 1928, s.21. (Çeviren: A. İnan, *Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Falültesi Yıllık Çalışmaları I*, s. 73-95.). K.

tarafından Karahanlı Türkçesi için kullanılmıştır (Brockelmann 1928). Brockelmann, 1954 yılında bu terimin alanını İslâmîliğin kabulünden XIX. yy'ın başlarına kadarki Orta Asya Türkçesini (Karahanlı, Harezmi, Çağatay Türkçeleri) içine alacak şekilde genişletmiş ve bu dönemi "Doğu Türkçesi" adıyla vermiştir (Brockelmann 1954). Caferoğlu'nun Karahanlı dönemiyle başlattığı, "Bu çağ Türk dünyasının geniş bir sahaya yayılmasına rağmen Türkler arasında kendini hissettirecek derecede müşterek bir yazı dili olmuş ve bu dilde bir edebiyat vücuda getirilmiştir." dediği dönem, "Müşterek Orta Asya Türkçesi"dir ki bu da türlü kültür merkezleri, Türk boylarının etnik ve diğer özellikleri bakımından Samoyloviç ve Grønbech'in yaptıkları gibi alt dönemlere ayrılmıştır (Caferoğlu 1958: II/74). Köprülü ise Karahanlı Türkçesinden sonra Türk dünyasının doğu kanadında kullanımda olan yazı dili ve ürünlerini Harezmi-Altın Ordu ara dönemi adı altında değil Çağataycanın ilk devri ve eserleri olarak değerlendirmiştir (Köprülü 1945: XXIV/270). Köprülü'nün bu yargıya varırken esas aldığı nokta Moğol istilasıdır.

1991'de yaptığı dönemlendirmede Cengiz istilasını esas alan bir başka türkolog da Róna-Tas'tır (Róna-Tas 1991: 29). Orta Türkçe dönemini XIII. yy'dan itibaren başlatan Róna-Tas, dönemin belirleyicisi olarak Moğol istilası ile Türk dünyasının farklı yer ve zamanlarında ortaya çıkan edebî dillerin (Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Osmanlı) istikrar kazanmaya çalışıp bugünün bağımsız dil ve dil gruplarını oluşturduğunu belirtmiştir. Ona göre Karahanlı Türkçesi, Geç Eski Türkçe döneminin 1000 ve 1200'lü yıllarını içeren üçüncü basamağını oluşturmaktadır. Onun dönemlendirmesinde Eski Türkçe dönemi, Erken (400-550) ve Geç (550-1200) olmak üzere ikiye ayrılmış, 700-1000 yılları arası Geç Eski Türkçe döneminin ikinci alt basamağına, 551'den II. Türk Kağanlığının kuruluşuna kadarki dönem ise ilk basamağına yerleştirilmiştir. İslâmîyetin etkisinden uzak olan Moğol dönemi Uygur metinleri, Róna-Tas'ın çalışmasında Orta Türkçe dönemi içinde değerlendirilmiştir. Róna-Tas, 1200'lerden başlayarak oluşan bölgesel yazı dillerinin gelişip edebî eserler verdiği dönemi ise Geç Orta Türkçe Dönemi adı altında toplamıştır. L. Johanson da 1998 yılındaki "History of Turkic" adlı çalışmasında bölgesel yazı dillerinin ortaya çıktığı XIII. yy'ı Türk dilinin tarihsel sınıflamasında Orta Dönem'in başlangıcı olarak almıştır (Johanson 1998: 81-125). İlk İslâmî eserlerin verildiği Karahanlı Türkçesi

---

Grønbech, *Der türkische Sprachbau*, I, 1936, s. 10-14. Grønbech'in, 1936'daki çalışmasında şu sınıflama vardır: I. Eski Türkçe: Orhon (Köktürk), Uygur. II. Orta Türkçe: Kaşgar (Karahanlı), Çağatay, Kuman, Eski Osmanlı. III. Yeni Türkçe: 1. Güney Türkçesi: Osmanlı, Azerî, Türkmen; 2. Batı Türkistan lehçeleri: Özbek, Hive; 3. Doğu Türkçesi: Kaşgar, Kuça-Turfan-Komul, Tarançı; 4. Kuzey Türkçesi: Koybal, Altay, Abakan, Soyon, Uryanhay; 5. Kıpçak Türkçesi: Kırgız, Volga lehçeleri (Kazan vb.), Başkurt, Karayim.

onun çalışmasında da Róna-Tas'ta olduğu gibi “Eski Dönem” içinde değerlendirilmiştir. M. Erdal da bir gramer çalışması olan *A Grammar of Old Turkic* (Brill, Leiden-Boston 2004) adlı kitabında Karahanlı Türkçesinin ilk dönem metinlerini Eski Türkçe içinde değerlendirmiştir.

Türk dilini dönemlendirmede Cengiz hareketinin belli bir dönemin (Orta Dönem) başlangıcı olarak alınması bizce de son derece isabetlidir. Çünkü 840'tan sonra batıya doğru hareketlenen Türk boylarının şekillenmesinde asıl etken Moğol hareketi olmuştur. Bir bakıma Cengiz (öl. 1227), Orta Asya ve Batı Avrasya'nın bazı yeni unsurlarla da olsa Türkleşmesini sağlamış, ayrıca var olan etnik-dilsel unsurları yeni oluşumlara dönüştürmüştür. Başlıca Türk boylarından Oğuz, Kıpçak ve Uygurların buldukları yerlerde 1200'lerden önce yerleşmiş oldukları iddiasına karşılık onlara şimdiki görünümünü veren birleştirici tarihî olayın Cengiz çağı ve onun kargaşa dolu yılları olduğu tarihçilerin ortak görüşüdür.

Moğol fetihleri pek çok Oğuz (Türkmen) boyunun veya topluluklarının batıya kayışına sebep olmuştur. Bugünkü Türkmenistan, Horasan, Azerbaycan ve Anadolu'da zaten önemli ölçüde olan Oğuz varlığı, bu hareketle İran ve Anadolu'daki sayısını artırmıştır.

Türk halkları arasında en kalabalık olanı ve en geniş sahaya yayılanı Oğuzlardır. Orhon yazıtlarında adları sıkça geçen Oğuzlar o dönemde Çin'e komşuyken İbnü'l-Esir'in bildirdiğine göre halife Mehdi zamanında (775-785) Maveraünnehr'e gelmişler ve müslüman olmuşlardır². Oğuzların bölgedeki yoğunluğunu vermesi bakımından “Horasan'ın³ her tarafı Türk cephesidir.” diyen Yakubi'nin (öl. 897) Harezmi ile Hazar denizi arasındaki bölgeye “Oğuz çölü” demesi önemlidir. Bu konuda sonradan yapılan çalışmalar, İslâm yazarlarının aktardıklarını doğrulayacak niteliktedir. (Frye-Sayılı 1946: 97-131)

² R. Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2001, s. 9. İbn Fadlan X. yy'ın ilk yarısında Oğuzların bir dine inanmayıp, işlerinde akıla başvurduklarını, hiçbir şeye ibadet etmediklerini belirtse de yaptığı açıklamalar Oğuzların İslâmî tabirlere giderek alıştığı ve kelime-i şehadet getirdikleri yolundadır. Bundan Oğuzlarda o dönemde tek-tük müslüman olanlara rastlandığı sonucu çıkarılabilir. Onların toptan İslâmiyete girmeleri Sultan Sencer zamanına kadar devam etmiştir.

³ Abbasiler döneminde Horasan ile Ceyhun'un batısındaki topraklarla beraber Sistan, Harezmi ve Ceyhun'un ötesindeki Taraz'a kadar olan Maveraünnehr'deki İslâm toprakları kastedilmiştir.

İbn Havkal (öl. 977'den sonra) ve İstahri (öl. 957), Oğuzların Horasan, Maveraünnehr, Harezmi, Hazarlar, Bulgarlar, Karluklar ve Kimaklar arasındaki bölgede yaşadıklarını söylerler. Yine bu kaynaklarda İsficab'dan Tabaristan'a kadarki İslâm ülkeleri “Oğuz cephesi” sayılmıştır.

Abbasî devletin kuruluşundan itibaren türlü sebeplerle Yakın Doğu'ya göç eden Oğuz Türkleri, bağımsız siyasî birlikler kurdukları halde bu bölgede bir yazı dili geliştirememişlerdir. Bunun nedenleri üzerinde Ş. Tekin'in genelde kabul edileceğini düşündüğümüz görüşleri bulunmaktadır (Ş. Tekin 1992: 9-19). XI. yy'da Bağdat'ta yazılıp Abbasî halifesine sunulan *Divanü Lugati't-Türk*, yazıldığı muhitin başlıca unsurunu oluşturan Oğuzlara ayrıca önem vermiştir. Kaşgarlı, temiz, kolay ve tek bir dil konuştuğunu söylediği Oğuzların Türkçesinde yahut batı Türklerinin konuşma dilinde, yazı dilinden ve diğer Türk boylarının dillerinden farklı özellikleri kaydetmiştir. Oğuzlar Anadolu'ya gelip yerleştikten nice sonra, XIII. yy'ın sonlarına doğru Anadolu Selçuklularının son dönemlerinde yazılı eserler vermeyi gerçekleştirmişler ve böylece XIII. yy'dan itibaren "Doğu Türk Yazı Dili" paralelinde "Batı Türk Yazı Dili" ürünlerini vermeye başlamıştır.

Bütün dil sınıflamaları o dili konuşanların tasarrufunda olmadığı, sonradan yapıldığı için farazi bir işlemdir. Başka bir deyişle sınıflamayı yaparken kullanılan ölçütler ya da bunun aktarılma biçimi kişiden kişiye değişmektedir. Yukarıda birkaç isim altında bunun örnekleri verilmeye çalışılmıştır. "Doğu" ve "Batı Türk Yazı Dili" kavramı da son yıllarda ortaya çıkan ve coğrafya daha doğrusu yön adlarını esas alan bir adlandırmadır. Bu nedenle de kişilere göre değişen kullanımlara rastlamak mümkündür. Etnik adlandırmayla Oğuz Türkçesi yani XIII. yy'dan itibaren yazılı eserlerini takip ettiğimiz Batı Türkçesi için aynı zamanda "Güney" veya "Güney-batı Türkçesi" kavramları da bugün söz konusu Türkçe temelinde ortaya çıkan Türk yazı dilleri için kullanılan adlandırmalardır. Günümüz Türk dil ve diyalektlerinin sınıflama denemelerinde bu karmaşa daha açık bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (T. Tekin 1989: 141-168). Örneğin, yönlük adlandırmayla Radloff'un "Güney Diyalektleri", Korş'un "Batı Grubu", Ramstedt'in "Güney Grubu" ve dillik, etnik, yönlük adlandırmayla Samoyloviç'in "ol- Grubu, Türkmen, Güney-batı" terimleriyle kastettiği Türkçeler aynıdır. Yine "Doğu Grubu" adı altında toplanan günümüz Türkçeleri söz konusu sınıflamalarda farklı farklıdır. Örneğin, Korş 1910 yılındaki çalışmasında "Doğu Grubu" adı altında eski yazı dillerinden Orhon ve Yenisey yazıtlarının dili ile Uygurca, Çağatayca ve Kumancayı, yeni diyalektlerden ise Karagaşca ve bazı kayıtlarla Koybal, Sagay ve Salarcayı göstermiştir. Eski yazı dillerinden Çağataycanın içinde yer aldığı grup, Samoyloviç'te yönlük adlandırmayla "Güney-doğu (Çağatay, taglık Grubu)"dur. Radloff ise "Doğu Türkçesi / Diyalektleri" grubuna günümüz Sibiry Türkçelerini dahil etmiştir.

Aslında yukarıdaki söylediklerimizden anlaşılacağı üzere "Doğu" ve "Batı Türk Yazı Dili" kavramlarına yeni demek doğru değildir. Çünkü

öncesinde kullanılan “Doğu Türkçesi” ve “Batı Türkçesi” kavramları da benzer kullanımlardır. Ancak burada önemli olan bu kavramların yerinde kullanılması ve herkes tarafından aynı biçimde algılanıp algılanmadığıdır ki buna da kesin gözüyle bakmak mümkün değildir. Bugün için bizde, Doğu Türkçesi denildiği zaman günümüz Türkçelerinden Özbekçe ve Uygurca anlaşılacaktır. Halbuki Macaristan’daki türkoloji çalışmalarında “Doğu” ve

çalışmalardan da anlaşılacağı üzere hâlâ üzerinde tartışılan, başka bir deyişle türkologların ağız birliği ettiği bir olgunlukta değildir. Bu yazının başlığında yer alan “Doğu Türk Yazı Dili” ile kastedilen tarihî dönem, Róna-Tas ve Johanson’un Türk dili tarihi için “Orta Dönem” başlangıcı olarak saydıkları, Köprülü’nün “İlk Çağatay Devri” olarak değerlendirdiği XIII. yy’dan başlamalıdır. Başka bir deyişle bu kavram, XIII ve XIV. yy’larda Batı Türkistan’da Seyhun ırmağının aşağı mecrası ile Harezmi’nin bellibaşlı merkezlerinde gelişen Harezmi Türkçesi ve oluşumunda Harezmi’nin rehberlik edici rol oynadığı Altın Ordu Türkçesini de içine almaktadır. 1220’de Moğol istilasından 1379’a kadar Altın Ordu’ya bağlı, geniş bir sahada yazılı ürünler veren Harezmi-Altın Ordu Türkçesi, Timurlular devrinde yerini Çağatay Türkçesine bırakmıştır. Ancak Altın Ordu siyasî birliğinin son bulmasıyla onun yerine geçen hanlıklarda özellikle Kırım ve Kazan Hanlıklarında Osmanlı hâkimiyetinden sonra Batı Türkçesi olan Osmanlı Türkçesinin kuvvetli etkisinden söz etmek yerinde olacaktır. Aynı durum XIII ve XVI. yy’lar arasında Memlûk bölgesi Mısır ve Suriye’de yazı dili kimliğini alan Memlûk-Kıpçak Türkçesi için de geçerlidir. Türkmen-Kıpçak tabakalanışını gerek etnik gerekse dil bağlamında tespit etmenin mümkün olmadığı Memlûk çağı Türkçesi, XV. yy’dan itibaren özellikle Mısır’ın Osmanlı hâkimiyetine girişiyle Oğuz Türkçesi lehine bir gelişme sergilemiştir (Eckmann 1989: 35-41).

XV. yy’dan XX. yy’ın başlarına yani günümüzdeki Türk yazı dillerinin oluşumuna kadar devam eden Çağatay Türkçesinin beş yüzyıllık bir dönemde kullanıldığı göz önünde bulundurulursa Orta Asya Türkçesinin en parlak dönemini oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir. Öyle sanıyoruz ki bugün için gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki türkoloji çalışmalarında “Doğu Türkçesi” denildiği zaman ilk akla gelen tarihî Türk yazı dilinin Çağatayca olması bu nedenledir. M. Quatremère, Pavet de Courteille ve Zenker Çağataycanın söz varlığıyla ilgili çalışmalarında “Doğu Türkçesi” (*Türk oriental, osttürkisch*) terimlerini kullanmışlardır. Bunda kuşkusuz Doğu Türkçesinin ilk basamağı ya da Çağataycaya geçiş dönemi olarak değerlendirilmesi gereken Harezmi Türkçesine dil çalışmalarında gereken titizliğin verilmeyişi de etkindir. Çünkü son yıllara kadar yapılan çalışmalarda Harezmi Türkçesinin sayılı eserleri bazen Karahanlı bazen de Çağatay Türkçesi olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenlerdir ki beş yüzyıllık uzun bir dönem içinde XIX. yy’ın ikinci yarısı ile XX. yy’ın ilk çeyreğinde Rusya ve Çin’in sömürsü altına giren, Çağatayca’yı kullanan ülkelerdeki yazı dili ve edebî çevrenin yenileşme hareketleri için son yıllardaki çalışmalarda “Doğu Türk Yazı Dili Edebî Çevresi” adlandırması tercih edilmiştir.

Buraya kadarki sözlerimizi k saca tekrarlayacak olursak; bizce, XIII. yy•daki Cengiz (Mo ol) hareketi, Türk dili için u iki hususta ay r c özelliktedir:

1. Köktürk, Uygur ve Karahanl Türkçelerinden sonra Türk dilinin yeni bir döneminin, mevcut adland rmayla Orta Türkçe döneminin ve

2. •Do u Türk Yaz DiliŽ ve •Bat Türk Yaz DiliŽ diye ifade etti imiz Türk dünyas n n do u ve bat kolunun yaz dili için ba lang ç noktas say lmal d r.

Kaynaklar

- BARTHOLD, W. (2006). *Türk Moğol Ulusları Tarihi*. (çev. H. Eren), Ankara: TTK Yayınları.
- BROCKELMANN, Carl (1928). *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mañmūd al-Kāşgarīs Dīvān Lugāt at-Turk*. Budapest: Bibliotheca Orientalis Hungarica 1.
- _____ (1954). *Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden: Brill.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1958). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul, (3. Baskı 1984).
- DİLÂÇAR, Agop (1953). “Batı Türkçesi”. *TDAY-Belleten* 1953: 73-92.
- ECKMANN, Janos (1989). “Memlûk Kıpçakçasının Oğuzçalaşmasına Dair”. *TDAY-Belleten* 1964: 35-41.
- ERDAL, Marcel (2004). *A Grammar of Old Turkic*, Leiden-Boston: Brill.
- FRYE, R. N.– Sayılı, A. (1946). “Selçuklulardan Evvel Orta Şark'ta Türkler”. *Belleten*, X: 97-131.
- GOLDEN, Peter (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (çev. O. Karatay), Ankara, 235-255.
- JOHANSON, Lars (1998). “History of Turkic”. *The Turkic Languages*. London and New York.
- KÖPRÜLÜ, Fuat (1945). “Çağatay Edebiyatı”, *İA*, III, 24. cüz, İstanbul.
- LEO DE HARTOG (2003). *Cengiz Han. Dünyanın Fatih*. (çev. Serkan Uzun), Ankara: Dost Kitabevi.
- QUATREMÈRE, M. (1845). *Chrestomathie en Turk oriental*. Paris.
- PAVET DE COURTEÏLLE (1870). *Dictionnaire turk-oriental*. Paris.
- RÓNA-TAS, A. (1991). *Introduction to Turkology*. Szeged.
- ŞEŞEN, Ramazan (2001). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: TTK Yayınları, 2. baskı.
- TEKİN, Şinasi (1974). “Bilinen en eski İslâmî Türkçe metinler: Uygur harfleriyle yazılmış Karahanlılar devrine ait tarla satış senetleri”. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV, Ankara 1974: 157-186.
- _____ (1992). “Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri Üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü İle Türk Siyasî Birlikleri Arasındaki İlişkiler”. *Tarih ve Toplum* 101: 9-19.
- TEKİN, Talat (1989). “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, V (13): 141-168.
- ZENKER, J. Th. (1862-67). *Dictionnaire turc-arab-persan*. Leibzig.